

Gwara regionu

Autor: Stanisław Cygan

Gwary kieleckie są znane w opisach dialektologicznych jako gwary województwa kieleckiego, gwary kielecko-sandomierskie, gwary środkowej części północnej Małopolski, gwary świętokrzyskie, dialekt kielecki, dialekt świętokrzyski, poddialekt Małopolski (Kieleckie). Schematyczny podział dialektów polskich ilustrują poniższe mapy (M290-293), zawierające podział ogólny i bardziej szczegółowy – dialektalnego obszaru Małopolski środkowej (środkowopółnocnej), do którego należy gwara regionu kieleckiego. Jest ona częścią zespołu gwar małopolskich (środkowomałopolskich). Ilustracje niektórych zjawisk regionalnych na tle zjawisk ogólnogwarowych przedstawiają mapy (M294-296), natomiast niektórych zjawisk regionu – mapy punktowe (M297-299) z Atasu gwar polskich. Sektor VII (kielecki) K. Dejny. (F2979) Pod względem dialektalnym Bieliny i Radkowiec należą do dialektu środkowomałopolskiego, do gwary grupy kielecko-miechowskiej. Trzeba wiedzieć, że wiele cech gwarowych nie tworzy już systemu; charakteryzują się one wariantowością, tzn. obok form gwarowych występują formy języka literackiego, co jest świadectwem rozwoju (ewolucji) gwary w kontekście przemian społeczno-kulturowych na wsi polskiej. Wariantowość jest zauważalna także w mowie informatorów z Bielin i Radkowiec.

Fonetyka Do najważniejszych zjawisk fonetycznych gwary kieleckiej należą: -
 {tt}149|mazurzenie{/tt}: przzegnało {mmp3}S2801.mp3{/mmp3}, puscoł {mmp3}S2802.mp3{/mmp3}, drożdżówke {mmp3}S2803.mp3{/mmp3}, zajezdzało {mmp3}S2804.mp3{/mmp3}, uzniscone {mmp3}S2805.mp3{/mmp3}, urznięty {mmp3}S2806.mp3{/mmp3}, cekać {mmp3}S2807.mp3{/mmp3}, przysed {mmp3}S2808.mp3{/mmp3}, uciescie się {mmp3}S2809.mp3{/mmp3}, łokiencka {mmp3}S2810.mp3{/mmp3}, sanować {mmp3}S2811.mp3{/mmp3}. - {tt}82|fonetyka międzywyrazowa udźwięczniająca{/tt} i {tt}81|nieudźwięczniająca{/tt}: jak uprzedzieta {mmp3}S2812.mp3{/mmp3}, juz ni mos roboty {mmp3}S2813.mp3{/mmp3}, jak mozo {mmp3}S2814.mp3{/mmp3}, juz u niego {mmp3}S2815.mp3{/mmp3}, łuwioz jedne {mmp3}S2816.mp3{/mmp3}, juz ile {mmp3}S2817.mp3{/mmp3}, jez róża {mmp3}S2818.mp3{/mmp3}, juz nie pamiętam {mmp3}S2819.mp3{/mmp3}, bierz mietyl {mmp3}S2820.mp3{/mmp3}, zjeż jagody {mmp3}S2821.mp3{/mmp3}, dziż na jutro {mmp3}S2822.mp3{/mmp3}, tyz na taki {mmp3}S2823.mp3{/mmp3} - {tt}214|rozszerzenie artykulacyjne{/tt} samogłosek i, y przed spółgłoskami półotwartymi do e, np.: pokropieło sie {mmp3}S2824.mp3{/mmp3}, oplewieło sie {mmp3}S2825.mp3{/mmp3}, połozeło sie {mmp3}S2826.mp3{/mmp3}, sie młócielo {mmp3}S2827.mp3{/mmp3}, poleło sie {mmp3}S2828.mp3{/mmp3}, nie beło {mmp3}S2829.mp3{/mmp3}, nosieły {mmp3}S2830.mp3{/mmp3}, useła {mmp3}S2831.mp3{/mmp3}, zrobiełam {mmp3}S2832.mp3{/mmp3}, lubieli {mmp3}S2833.mp3{/mmp3}, nie postawili {mmp3}S2834.mp3{/mmp3}, zaziebieł {mmp3}S2835.mp3{/mmp3}, w babieńcu {mmp3}S2836.mp3{/mmp3}, - reliktywne zachowanie zwężonego tylnego a przed j w formach imperatywu od dać: dej, dejcie (obok: grojta, słuchojcie)- brak przykładów, - {tt}221|Samogłoski pochylone{/tt} zazwyczaj ulegają jeszcze zwężeniu artykulacji samogłoski: a do o: zasioło się {mmp3}S2837.mp3{/mmp3}, nojprzód {mmp3}S2838.mp3{/mmp3}, bioły {mmp3}S2839.mp3{/mmp3}, się łomie {mmp3}S2840.mp3{/mmp3}, zdrowio ni mo {mmp3}S2841.mp3{/mmp3}, niezdrowo {mmp3}S2842.mp3{/mmp3}, pijowka {mmp3}S2843.mp3{/mmp3}, zaporzcie {mmp3}S2844.mp3{/mmp3}, rumionku {mmp3}S2845.mp3{/mmp3}, wtenczos {mmp3}S2846.mp3{/mmp3}, się trzymoł {mmp3}S2847.mp3{/mmp3}, mom {mmp3}S2848.mp3{/mmp3}, gorzołki {mmp3}S2849.mp3{/mmp3}, - zwężenie artykulacyjne o do ó przed spółgłoską nosową, np.: zapóminom {mmp3}S2850.mp3{/mmp3}, cerwóniały {mmp3}S2851.mp3{/mmp3}, w kómorze {mmp3}S2852.mp3{/mmp3}, tytón {mmp3}S2853.mp3{/mmp3}, ło pómoc {mmp3}S2854.mp3{/mmp3}, cerwóno {mmp3}S2855.mp3{/mmp3}, pómogło {mmp3}S2856.mp3{/mmp3}, óna {mmp3}S2857.mp3{/mmp3}, łogóna {mmp3}S2858.mp3{/mmp3}, - także zwężona wymowa e do i lub y, np.: łogiń {mmp3}S2859.mp3{/mmp3}, płominia {mmp3}S2860.mp3{/mmp3}, dali {mmp3}S2861.mp3{/mmp3}, co dziń {mmp3}S2862.mp3{/mmp3}, downi {mmp3}S2863.mp3{/mmp3}, podpłominie {mmp3}S2864.mp3{/mmp3}, na jaki {mmp3}S2865.mp3{/mmp3}, nie daliście ji {mmp3}S2866.mp3{/mmp3}, kisony {mmp3}S2867.mp3{/mmp3}, późni {mmp3}S2868.mp3{/mmp3}, nojwyży {mmp3}S2869.mp3{/mmp3}, wierchni {mmp3}S2870.mp3{/mmp3}, ni mos {mmp3}S2871.mp3{/mmp3}, - {tt}145|labializacja{/tt}: - a) nagłos: łobtarło sie {mmp3}S2872.mp3{/mmp3}, sie łoparla {mmp3}S2873.mp3{/mmp3}, łumełabyś {mmp3}S2874.mp3{/mmp3}, łogniska {mmp3}S2875.mp3{/mmp3}, łutar

{mmp3}S2876.mp3{/mmp3}, łowcorz {mmp3}S2877.mp3{/mmp3}, łoj łoj łoj {mmp3}S2878.mp3{/mmp3}, łochrcił {mmp3}S2879.mp3{/mmp3}, łobtegowalo {mmp3}S2880.mp3{/mmp3}, łomywało się {mmp3}S2881.mp3{/mmp3}, na łorzechy {mmp3}S2882.mp3{/mmp3}, łociec {mmp3}S2883.mp3{/mmp3}, łobśpiewane {mmp3}S2884.mp3{/mmp3}, - śródgłos: nałokoło {mmp3}S2885.mp3{/mmp3}, - {tt}190|prejotacja{/tt}: jich {mmp3}S2886.mp3{/mmp3}, ji {mmp3}S2887.mp3{/mmp3}, - całkowity {tt}322|zanik nosowości{/tt} ę→e, a → o we wszystkich pozycjach: - samogłoska ę: prose {mmp3}S2888.mp3{/mmp3}, zmiętko {mmp3}S2889.mp3{/mmp3}, wegłe {mmp3}S2890.mp3{/mmp3}, więcy {mmp3}S2891.mp3{/mmp3}, zwiniete {mmp3}S2892.mp3{/mmp3}, pijowke {mmp3}S2893.mp3{/mmp3}, kłębki {mmp3}S2894.mp3{/mmp3}, łokrećcie {mmp3}S2895.mp3{/mmp3}, mame {mmp3}S2896.mp3{/mmp3}, zieć {mmp3}S2897.mp3{/mmp3}, zakrecieli {mmp3}S2898.mp3{/mmp3}, - samogłoska ą: wiozało się {mmp3}S2899.mp3{/mmp3}, do miodlenia {mmp3}S2900.mp3{/mmp3}, drugo {mmp3}S2901.mp3{/mmp3}, porzodek {mmp3}S2902.mp3{/mmp3}, wzięć {mmp3}S2903.mp3{/mmp3}, w gorocke {mmp3}S2904.mp3{/mmp3}, stamtod {mmp3}S2905.mp3{/mmp3}. Czasem wygłosowe ą realizowane jako –om: wodom świeconom {mmp3}S2906.mp3{/mmp3}, kijonkom {mmp3}S2907.mp3{/mmp3}, tom krwiom {mmp3}S2908.mp3{/mmp3}, somsiadka {mmp3}S2909.mp3{/mmp3}, naftom {mmp3}S2910.mp3{/mmp3}. - zjawisko {tt}314|wtórnej nosowości{/tt}: mięsiło się {mmp3}S2911.mp3{/mmp3}, się zamięsiło {mmp3}S2912.mp3{/mmp3}, domięszało się {mmp3}S2913.mp3{/mmp3}. - przed spółgłoską półotwartą ł samogłoski ą, ę są realizowane jako o, e w czasownikach 3 os. l. poj. czasu przeszłego (grupy oł, eł). W niektórych czasownikach grupa oł, eł przybiera oboczną postać: oN, eN: nie zajon {mmp3}S2914.mp3{/mmp3}, nie zajeno {mmp3}S2915.mp3{/mmp3}, zajon {mmp3}S2916.mp3{/mmp3}, zdjeni {mmp3}S2917.mp3{/mmp3}, się zdjeno {mmp3}S2918.mp3{/mmp3}, nie zdjeny {mmp3}S2919.mp3{/mmp3}, no wzieni {mmp3}S2920.mp3{/mmp3}, - sporadyczne występowanie form nieprzegłoszonych: przywiezło się {mmp3}S2921.mp3{/mmp3}, koziełki {mmp3}S2922.mp3{/mmp3}, przyniesły {mmp3}S2923.mp3{/mmp3}, mietłe {mmp3}S2924.mp3{/mmp3}, piełonku {mmp3}S2925.mp3{/mmp3}, - {tt}184|podwojenie spółgłoski s{/tt} →ss w śródgłosie: bosso {mmp3}S2926.mp3{/mmp3}, - {tt}299|uproszczenia grup spółgłoskowych{/tt}, np. wyrós {mmp3}S2927.mp3{/mmp3}, kwos {mmp3}S2928.mp3{/mmp3}, na jarmak {mmp3}S2929.mp3{/mmp3}, cierpliwoś {mmp3}S2930.mp3{/mmp3}, tero {mmp3}S2931.mp3{/mmp3}, złoś {mmp3}S2932.mp3{/mmp3} stozecke {mmp3}S2933.mp3{/mmp3}, wszystkie {mmp3}S2934.mp3{/mmp3}, pomólcie się {mmp3}S2935.mp3{/mmp3}, jeś {mmp3}S2936.mp3{/mmp3}, jes {mmp3}S2937.mp3{/mmp3}.
 Fleksja, słowotwórstwo, składnia - zachowanie form {tt}147|liczby podwójnej{/tt} z końcówką – ta zamiast – cie: weźta {mmp3}S2938.mp3{/mmp3}, idźta {mmp3}S2939.mp3{/mmp3}, dodrzeta {mmp3}S2940.mp3{/mmp3}, uprzedzieta {mmp3}S2941.mp3{/mmp3}, cekojta {mmp3}S2942.mp3{/mmp3}, kupta {mmp3}S2943.mp3{/mmp3}, zyjdzta {mmp3}S2944.mp3{/mmp3}, wieta {mmp3}S2945.mp3{/mmp3}, sie postarójta {mmp3}S2946.mp3{/mmp3}, pogodojta {mmp3}S2947.mp3{/mmp3}, przydzta {mmp3}S2948.mp3{/mmp3}, bedzieta {mmp3}S2949.mp3{/mmp3}, - formy grzecznościowe {tt}183|pluralis maiestaticus{/tt}: Żmiocek powiedzieli {mmp3}S2950.mp3{/mmp3}, beło im Adom {mmp3}S2951.mp3{/mmp3}, to cekojcie Żmiocku {mmp3}S2952.mp3{/mmp3}, powiedzieli moi łociec {mmp3}S2953.mp3{/mmp3}, pojechali tata {mmp3}S2954.mp3{/mmp3}, no wzieni tata {mmp3}S2955.mp3{/mmp3}, włozeli w ten worecek {mmp3}S2956.mp3{/mmp3}, zwineli {mmp3}S2957.mp3{/mmp3}, zakrecieli {mmp3}S2958.mp3{/mmp3}, dobrze zawiozali {mmp3}S2959.mp3{/mmp3}, pośli {mmp3}S2960.mp3{/mmp3}, włozeli {mmp3}S2961.mp3{/mmp3}, A mama jak usneli {mmp3}S2962.mp3{/mmp3}, to przez dwa dni to my się ni mogli dobudzić pokormić jich {mmp3}S2963.mp3{/mmp3}, Jantek by mnie zbieli {mmp3}S2964.mp3{/mmp3} - formy zaimków nieokreślonych: cosi {mmp3}S2965.mp3{/mmp3}, - zastąpienie w bezokoliczniku przyrostka –eć przez –ić //–yć : wiedzić {mmp3}S2966.mp3{/mmp3}, bedzies widzić {mmp3}S2967.mp3{/mmp3}, wytrzyć {mmp3}S2968.mp3{/mmp3}, zetrzyć {mmp3}S2969.mp3{/mmp3}, - mieszanie form męsko-niemęskoosobowych: chłopy były {mmp3}S2970.mp3{/mmp3}, przysły chłopoki {mmp3}S2971.mp3{/mmp3}, chłopoki się postarały {mmp3}S2972.mp3{/mmp3}. Wybrane słownictwo regionalne Gwary kieleckie, podobnie jak inne gwary polskie, różnią się od języka ogólnego i innych gwar słownictwem. Pozostaje to w związku z odmiennymi realiami życia wiejskiego, pracą na roli, odrębnościami kultury materialnej, duchowej i społecznej mieszkańców wsi. Charakterystyczną cechą leksyki gwarowej w porównaniu z polszczyzną ogólną są synonimiczne ciągi wyrazowe lub odmienne znaczenia wyrazów, np. nazwy człowieka eleganckiego: alegant, elegant, panek, paradka; nazwy brzozonej gałązki służącej do poganiania gęsi: chabina, łyc, łytka, pręt, pręc, wić, witka; nazwy otworu

wyrąbanego w lodzie na rzece lub w stawie: ducka, przerębla, skarobla, nazwy wysokiej temperatury powietrza: gorąc, sparek, sierka, upał, war; nazwy kapusty, która nie zawiązała się w główkę: chwaścior, chochołek kwaścior, pachróst, nazwy ciasta z tartych ziemniaków z dodatkiem mięsa, przypraw, które się piecze w formach blaszanych: kugiel, placek źmiocany, placek tarty, kućmok, golorz, nazwy zakrzywionego pręta żelaznego, służącego do przegarniania popiołu, węgla pod kuchnią i zdejmowania fajerek: pogrzebacz, haczyk, kulosek, kociuba, nazwy dużych klusek ziemniaczanych (nadziewanych lub pustych): goły, byki, bumbuny, pardygoły, bomby, męcybuły i inne.

Inne jeszcze regionalne słowa to: afrykanka ‘perliczka’; brzeń ‘wielki, gruby brzuch’; cyganek ‘nożyk składany z drewnianym trzonkiem’; in. kozik, chwosty ‘warzywa’; chlać 1. ‘o zwierzętach jeść’; 2. wulg. pić (o człowieku), chójka ‘gruba sosna’;, robić coś na despekt ‘robić coś komuś na złość’;, dworować 1.‘wychodzić za potrzebą na dwór’;, 2. ‘żartować’;, fafuła, in. bżówka ‘polewka z owoców czarnego bzu’;, gajno ‘wąwóz’;, graduśnik ‘termometr’;, guguły, gołegi ‘niedojrzałe owoce’;, nocnik ‘nocleg’;, ogozdwiały ‘o ziemniakach niedogotowanych, in. zdębiałe’;, okół ‘podwórze otoczone dookoła budynkami i parkanami’;, piekiełek ‘miejsce na piecu, gdzie można coś postawić, położyć’;, po(ć)dźbiega ‘włóczęga, obieżyświat’;, przykwasek ‘szczaw’;, szczepanek, gw. sceponek ‘mały snopeczek żytniej słomy przewiązany powróstem stawiany w dzień Wigilii w kącie domu, wystawiany też do sadu w celu zachowania urodzaju, do stodoły dla zapewnienia dostatku oraz na pole w celu uchronienia go od chwastów’;, wiesło ‘łopata do wkładania do pieca chleba przygotowanego do pieczenia’;, wywara ‘wąwóz’;, żurok ‘naczynie służące do przygotowania zakwasu na barszcz’;.